

חודש בחודשו ושבתי בשבתו

וְהָיָה מִדֵּי חֹדֶשׁ בְּחֹדְשׁוֹ וּמִדֵּי שַׁבַּת בְּשַׁבְּתוֹ יָבֹוא כָּל בְּשָׂר לְהַשְׁתַּחֲוֹת לִפְנֵי אֲמֵר ה': (ישעיהו סו כג).¹

מסכת ברכות דף לא עמוד א

תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך עצבות, ולא מתוך עצלות, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך שיחה, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים. אלא, מתוך שמחה של מצוה. וכן לא יפטר אדם מחברו לא מתוך שיחה, ולא מתוך שחוק, ולא מתוך קלות ראש, ולא מתוך דברים בטלים - אלא מתוך דבר הלכה, שכן מצינו בנביאים הראשונים שסיימו דבריהם בדברי שבח ותנחומים.²

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יב פסוק ב

ראש חדשים. אמר רבי משה הכהן: אין צריך לומר ראש חודש רק חודש לבדו, כי הטעם יום חידוש אור הלבנה, וכן כתיב: חדש ושבתי (ישעיהו א ג), חדשיכם ומועדיכם (שם שם יד), מדי חדש בחדשו (שם סו כג). ואחרים טענו עליו, אם כן למה אמר בחדש השביעי באחד לחדש (במדבר כט, א)? והוא השיב להסיר הספק. גם טענו עליו, ובראשי חדשיכם (שם כח, יא). הוא השיב, כי על חדש ניסן ידבר בכל שנה, כי ניסן לבדו הוא ראש חדשים. ושאלוהו, אם כן מה קרבן שאר החדשים? והוא השיב, כי שם כתוב זאת עולת חדש בחדשו לחדשי השנה (שם שם, יד) בפרשה עצמה, וכן אמר, וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם ותקעתם בחצוצרות (במדבר י, ט), כי הוא תחילת השנה, ואנחנו לא נניח דברי רבותינו ז"ל בעבור סברותינו, כי הם אמרו כי בכל חדש יתקעו בחצוצרות. והוא הנכון, לומר חדש או ראש חדש, וכתוב עד חדש ימים (שם יא, כ), שטעמו שימלאו ימי החדש שלו.³

מסכת סוטה דף ה עמוד א

אמר חזקיה: אין תפילתו של אדם נשמעת אלא"כ משיים לבו כבשר, שנאמר: "והיה מדי חדש בחדשו [וגו'] יבוא כל בשר להשתחוות לפני וגו' ". א"ר זירא: בשר כתיב ביה (ויקרא יג יח) "ונרפא", אדם לא כתיב ביה ונרפא.⁴

¹ פעמיים בשנה, בערך, נופל ראש חודש בשבת (12 כפול 1.5 לחלק ל- 7) ואז נדחית הפטרת השבת מפני הפטרת שבת וראש חודש, שהיא בפרק סו המסיים את ספר ישעיהו (ראה סדר הפטרות במועדים ושבתי המיוחדות, מסכת מגילה דף לא ע"א). דף זה נכתב במקור בפרשת קרח תשס"ז. פרשת קרח זכתה לקשר מיוחד עם ראש חודש (תמוז), משום שברוב שנים או שחל בה ראש חודש זה או שמברכים בה את החודש. לפיכך, חשבנו לנצל הזדמנות זו ולהפליג מהפרשה להפטרה, ולא לפטרת הפרשה (בשמואל א יא), אלא הפטרת שבת וראש חודש.

² יש לדון הרבה בברייתא זו, אך ענייננו הפעם הוא בסיימה, היינו, באמירה שהנביאים (כולם, לאו דווקא מה שאנו קוראים נביאים ראשונים, ראה פירוש מהרש"א שם), הקפידו לסיים ספריהם בדברי שבח ונחמה (וכן הוא ברבות ממסכתות התלמוד והמדרשים). הקושי המתבקש הוא מסיימה של הפטרה שלנו, בה דווקא ישעיהו המנחם הגדול, בוחר לסיים בפסוק הבא לאחר זה שהבאנו: "וַיֵּצֵאוּ וַיָּאוּ בְּפָגְרֵי הָאֲנָשִׁים הַפְּשָׁעִים בִּי כִּי תוֹלְעֵתֶם לֹא תָמוּת וְאִשָּׁם לֹא תִכָּבֵה וְהָיָה דְרָאוֹן לְכָל בְּשָׂר". קושי על קושי הוא שגם מי שהתעורר לדון בעניין, התוספות בגמרא ברכות שם והירושלמי שהוא מצטט, שואלים על מגילת איכה (דברי ירמיהו), תרי עשר וקהלת, ולא חשו לדברי ישעיהו. ראה פירוש מהרש"א בגמרא ברכות שם וכן דרשות ר"י אבן שועיב פרשת ואתחנן שמנסים לענות על שאלה זו ותורף דבריהם הוא שמדובר באנשים רשעים ולפיכך אין בזה גנות או פגם. אדרבא, מי שרואה את סופם חוזר ומתעורר לשוב ולבוא להשתחוות לפני ה' מידי חודש בחודשו ושבתי בשבתו. כך או כך, אין אנו סומכים על פירושים אלה ונוהגים לחזור ולכפול את הפסוק שלפני האחרון, על מנת לקיים דברי הברייתא לסיים בדברי שבח ותנחומים. אולי אפילו רומזים בכך שישעיהו וכל המסיימים בדבר לא טוב, התכוונו לקרוא (אם לא לכתוב) כך את ספרם. וסימן יש לזכור ארבעה ספרים אלה: יתק"ק: ישעיהו, תרי עשר (סוף מלאכי, הפטרת שבת הגדול), קינות (מגילת איכה) וקהלת.

³ שיטת ר' משה הכהן היא שראש חודש שלנו הוא "חודש", יום שבו מתחדשת הלבנה, ואין צורך להוסיף את המילה "ראש". מספיק לומר חודש, בלי ראש חודש. רק ניסן הוא ראש חודשים, ראש לכל החדשים, החודש הראשון בשנה. והקשו עליו מה שהקשו וענה מה שענה ונראה מהאופן שאבן עזרא מביא דעה זו שאין הוא פוסל אותה לגמרי, הגם שאינו מסכים איתה. ונראה שגם ר' משה הכהן יסכים שחודש הוא גם ראש חודש (שלנו), אך גם החודש כולו, שהרי כאשר אנשים אומרים: חודש תמוז, חודש אב וכו', נאמר שהוא רק ראש חודש תמוז, אב וכו'? הרי זה מעין מה שהתגלגל וקרה למילה פסח שהתחילה כיום יד בחודש, ערב החג, מועד הקרבת קרבן הפסח, והתגלגלה וכיסתה את החג כולו. לא זכינו לירד לסוף שיטתו ר' משה הכהן, לתשובותיו לטענות כנגדו ולאופן בו אבן עזרא מקבל או לא מקבל את דבריו. מה שחשוב לענייננו הוא הפסוק שלנו "חודש בחודשו" שממנו מביא ר' משה הכהן ראיה לשיטתו, בחודשו במובן של ראשיתו. ופשיטא שרק בראש החודש יבואו. האם זו באמת הוכחה שאי אפשר להשיב עליה?

⁴ כפשוטו, אדם ובשר הם מילים חלופיות, ראה רמב"ן בראשית ו יב במבול ("כי השחית כל בשר") שמתייחס גם לפסוק שלנו. וכן הוא בפירוש רד"ק לתהלים נו יב: "אדם ובשר אחד הוא". אבל הדרשן מדקדק בקריאת פרק יג בספר ויקרא, הדין בצרעת, ושם לב שמתחילת הפרק מוזכר כל הזמן "אדם" שיכול להיות טהור אחרי שנטמא, אבל השורש רפ"א לא נאמר בו. רפ"א מופיע רק בפסוק יח בו מוזכר "בשר". ראה הפרק שם. ולעצם המדרש, השווה עם מדרש תהלים (בובד) מזמור סו: "אמר ר' יוחנן: מהו עבודתו של הקב"ה? - תפילה, וכן משה אמר ... ולעבדו בכל לבבכם (דברים יא ג), מה היא עבודה שאדם עושה, אלא תפילה ... וכן דריוש אמר לדניאל: אלהך די אנת פלח ליה (דניאל ו יז), ומה הפולחן שעבד, אלא זו תפילה ... וכן ישעיה אמר: והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה א

למדנו רבינו: אדם מישראל שברך על המזון בראש חודש ושכח ולא הזכיר של ראש חודש, כיצד הוא צריך לעשות? למדנו רבותינו: שכח ולא הזכיר של ראש חודש, ומשגמר ברכת המזון ונזכר מיד עד שלא הסיח דעתו מן הברכה, אין צריך לחזור לכתחילה אלא גומרה ברכה קטנה בסוף: "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר נתן ראשי חדשים לישראל עמו. בא"י מקדש ישראל וראשי חדשים". שמעון בן אבא בשם רבי יוחנן אמר: ספק הזכיר של ראש חודש ספק לא הזכיר, אין מחזירין אותו. וצריך בתפילה של מוספין לומר והשיאנו ה' אלהינו. הרי למדנו שראשי חדשים שקולין כמועדות, שנאמר: "וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חדשיכם" (במדבר י"ו).⁵ ואפילו כשבת שקולין הן ראשי חדשים. נמצאת אומר שראשי חדשים שקולים כנגד המועדות והשבתות. ומניין שהם שקולים אף כנגד השבתות? ממה שהשלים נביא: "והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו יבוא כל בשר להשתחות".⁶

שמות רבה פרשה טו סימן כט

"החדש הזה לכם" - מדת הקב"ה אינו כמדת בשר ודם. מדת בשר ודם, שנים עומדים בפני המלך אחד מלמד קטיגוריא שלו ואחד סניגוריא שלו. לא כל המלמד קטיגוריא מלמד סניגוריא, ולא המלמד סניגוריא מלמד קטיגוריא. אבל הקב"ה אינו כן, הוא מלמד סניגוריא הוא מלמד קטיגוריא. הוא הפה שאמר (ישעיה א) "הוי גוי חוטא", הוא הפה שאמר (שם כו) "פתחו שערים ויבא גוי צדיק". הפה שאמר "עם כבד עון", הוא שאמר (שם ס) "ועמד כלם צדיקים". הפה שאמר "בנים משחיתים", הוא שאמר (שם נד) "וכל בניך למודי ה'". הפה שאמר "זרע מרעים" הוא שאמר (שם סא) "ונודע בגוים זרעם". הפה שאמר "גם כי תרבו תפילה אינני שומע", הוא הפה שאמר (שם סה) "והיה טרם יקראו ואני אענה". הפה שאמר "חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי", הוא שאמר (שם סו) "והיה מדי חדש בחודשו". למה אמר חדשיכם? לפי שחדשים מתנה הם לישראל שנאמר: "החדש הזה לכם".⁷

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה א - והיה מדי חדש

"והיה מדי חדש בחודשו וגוי". כך פתח ר' תנחומא: "צמאה נפשי לאלהים לאל חי מתי אבא ואראה פני אלהים" (תהלים מב ג) ... כשתעשה את הדין באומות העולם ... כשתחזור אותה האלהות שעשיתני בסיני ... שתלבשו אלהות כשם שלבשת בסיני. הקרב הקץ ותיחד אלהותך בעולמך והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה י"ד טו) ...

בשר להשתחות לפני (ישעיה סו כג), ואומר כל גוים אשר עשית יבואו וישתחו (תהלים פו ט), ולא כל הגוים לבדם, אלא כל הארץ ישתחו לך (תהלים סו פסוק ד). למה? שאין ממלכה ושלטון לבשר ודם. אין שלטון לבשר ודם, אבל יש רפואה, למי שמכיר שהוא בשר ודם. כוחה של התפילה (המדרש מבין שהשתחויה היא תפילה) הוא בכך שהיא גורמת לאדם להכיר את מקומו, שאפילו אדם איננו, רק בשר ודם. ודוקא מכאן רפואתו. בשר ודם הוא דבר חי שיש לו גם יכולת להתחדש ולהעלות ארוכה. ומתי? מידי חודש בחודשו ומידי שבת בשבתו ובפרט בשבת ראש חודש שיש בו תפילה לחיים ארוכים.

⁵ זו שיטת הירושלמי במסכת ברכות פרק ט הרואה (הלכה ב), שראש חודש הוא מועד לכל דבר: "רבי יוסי בר נהוריא אמר מקדש ישראל מחדש חדשים. ר' חייא בר אשי אמר: מקדש ישראל וראשי חדשים. שמואל אמר צריך לומר והשיאנו. רב אמר צריך להזכיר בה זמן". ואנו לא נוהגים כך. ראה מחזור ויטרי סימן שכב שמארץ בנושא, אגב הדיון בברכת והשיאנו בראש השנה, ומסביר שזו הייתה מחלוקת גדולה בין בני ארץ ישראל ובני בבל: "עוד מצאתי: כל האומר והשיאנו בראש השנה ויום הכיפורים אינו אלא טועה ... שאע"פ שהושבה תשובה מארץ ישראל שאומרים אותו, אין בכך כלום. שמנהג ארץ ישראל לבדו. ומנהג בבל לבדו. כמו שמצינו תשובה שהרבה דברים בין בני בבל ובין בני ארץ ישראל ... מפני שחלוקים במנהגם ובשמועותיהם. ובפסקי הלכותיהם. שהרי לדבריהם אומרים והשיאנו בראשי חדשים. כדמפורש בתחילת פסיקתא הגדולה. ר' שמעון בר אבא אמר בשם ר' יוחנן: צריך לומר והשיאנו בראשי חדשים. ואף חותמים בארץ ישראל בהזמנים כדמפורש בהרואה ירושלמי אצל תפילת ראש חדש: רב אמר צריך לומר בה זמן. ושמואל אמר צריך לומר והשיאנו. לפיכך בארץ ישראל אומרים והשיאנו. וחותרים בהזמנים בראש השנה. כמו שמפורש במסכת סופרים. לפי שהוא ראש חדש. ואנו אין אומרים בו בראש חדש. לפיכך בראש השנה אין לנו לעשות כמותם". ראש חודש, בפרט ראש חודש שחל בשבת, היה נוהג בארץ ישראל כמועד לכל דבר! ובני בבל מיעטו בעניין ואנו נוהגים כמותם, גם בשבוענו היום לארץ. אפשר שהדבר נבע מקדושת ארץ ישראל שרק בה ניתן היה לקבוע את לוח השנה, לעבר שנים ולקדש חודשים (ברכות סג ע"א).

⁶ ראה גם נוסח הקידוש על היין בראש חודש, מסכת סופרים פרק יט הלכה ז. כעת ראש חודש הוא לא רק כמו מועד, אלא גם כמו שבת. במה זה מתבטא? האין פה סתירה מיניה וביה? אם ראש חודש הוא כמו מועד, ואף אומרים בו "והזמנים" או לפחות "מקדש ישראל וראשי חודשים", כיצד הוא גם כמו שבת שהיא קבועה ועומדת מששת ימי הבריאה ואינה מסורה לבית דין? נשוב לנושא זה בהמשך דברינו. בינתיים, ראה איך מדרש זה מתפתח ומתגלגל מדין הלכתי: שכח ראש חודש בברכת המזון, מה הוא? לחלק האגדה של השוואת ראש חודש עם מועד ושבת. זהו מבנה קלאסי של מדרש "למדנו" שמצוי במדרשי תנחומא, פסיקתאות, במדבר רבה, דברים רבה ועוד.

⁷ בדבריו: "מידי חודש בחודשו ומידי שבת בשבתו" בסוף ספרו, מתקן ישעיהו את נבואתו הקשה שבתחילת הספר (הפטרות שבת חזון) בה הוא אומר: "חדשיכם ומועדיכם שנה נפשי". ראה גם דבריו הקשים של הושע פרק ב פסוק יג: "והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתי לכל מועדה". "החודש הזה לכם", אומרת התורה (שם לב שמדרש שמות רבה זה הוא על שמות פרק יב, פרשת החודש). "חדשיכם" אומר ישעיהו בשעת כעסו. הם שלכם לטוב או לרע. מסרתי בידיכם את המפתח והשעון (פסיקתא דרב כהנא פיסקא ה החודש הזה) ואתם לקלתם. לעתיד לבוא "חודש בחודשו" יהיה בפעימה מקבילה ל"שבת בשבתו". האם לעתיד לבוא ילקח ראש החודש מידי האדם ויחזור להיות דבר קבוע התלוי בתנועות גרמי השמים ומקושר לבריאה ולא למעשי האדם?

"לאלהים לאל חי" - שהוא חי וקים לעולמי עולמים ... שהוא מבטיח על גבי חיינו להוריד גשמים בעונתם ולהפריח טללים בזמנם בשביל חיינו ... לאל חי לאל שהוא חי וקים בדברו. א"ר פנחס הכהן בן חמא: אע"פ שמתו המבטיחין אלו הנביאים, אבל האלהים שהבטיח חי וקים ... אמרו לו ישראל: ריבוננו של עולם, אימתי אתה מחזיר לנו את הכבוד שהיינו עולין בשלשת פעמי רגלים ורואין פני השכינה ... אמרו: אימתי את מחזירנו לאותו הכבוד? הרי כמה זמן שחרב בית חיינו, הרי שבוע, הרי יובל, הרי שבע מאות ושבעים ושבע ועתה הוא כבר אלף ומאה וחמשים ואחד.⁸ "מתי אבוא ואראה פני האלהים"? אמר להם: בני, בעולם הזה כמה פעמים הייתם עולים, לא שלושה פעמים בשנה? כשיגיע הקץ, אני בונה אותו ואין אתם עולים שלושה פעמים בשנה, אלא כל חודש וחודש ובכל שבת ושבת אתם עתידים להיות עולים שם, כמה שנאמר: "והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו".⁹

ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תקג

... והיאך אפשר שיבוא כל בשר בירושלים בכל שבת ובכל חודש? אמר רבי לוי: עתידה ירושלים להיות כארץ ישראל, וארץ ישראל ככל העולם כולו. והיאך באים בראש חודש ובשבת מסוף העולם? אלא העבים באים וטוענים אותם ומביאים אותם לירושלים והם מתפללין שם בבוקר, והוא שהנביא מקלסן: "מי אלה כעב תעופינה".¹⁰ והרי שחל ראש חודש להיות בשבת ואומר הכתוב והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו והיאך?¹¹ אמר רבי פנחס הכהן ברבי חמא בשם ר' ראובן: באים שני פעמים, אחד של שבת ואחד של ראש חודש והעבים טוענין אותם בהשכמה ומביאים אותם לירושלים והם מתפללים שם בבוקר. והם טוענים אותם לבתיהם. "מי אלה כעב תעופינה" - הרי של בוקר, "וכיונים אל ארובותיהם" - הרי של מנחה.¹² ...

אינו אומר יבוא כל ישראל אלא "יבוא כל בשר" אמר רבי אלעזר: כל מי שנעשה כבשר בעולם הזה זוכה לראות פני השכינה, כדכתיב: "עוצם עיניו מראות ברע ... מלך ביופיו תחזינה עיניך" (ישעיהו לג טו-יז).¹³ אמר רב נחמן: מה שהיה הוא שיהיה. כשם שנטל הקב"ה את ישראל ביציאתן ממצרים בענני כבוד, שנאמר: "ואשא אתכם על כנפי נשרים", כך הוא עושה להם (לעתיד לבוא), שנאמר: "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם ... להביא בניך מרחוק" (ישעיהו ס ח-ט).

שבת שלום וחודש טוב

מחלקי המים

מים אחרונים: ראינו לעיל את שיטת ארץ ישראל שראש חודש הוא מועד בו אומרים תפילת "והשיאנו" ואת שיטת בני בבל שחלקו על כך ולא ראו בראש חודש מועד. מעניין להשוות את נוסח "והשיאנו" מצד אחד, עם תפילת "רצה במנוחתנו" של שבת; ומצד שני, עם "חדש עלינו את החודש הזה" של תפילת מוסף בראש חודש שהוא מנהג בבל, מנהגו עד היום. כל שלוש התפילות חותמות את "ברכת היום" (הזמן) ומסתיימות בברכה: ברוך את ה' מקדש וכו'.

⁸ לפנינו אחד המקרים הנדירים של תיארוך המדרש מתוך עצמו. בתוך הדרשה משוקעים שני תאריכים המונים את הזמן שחלף מאז חורבן הבית. התאריך הראשון הוא כנראה המניין המקורי ואילו השני הוא עדכון של המניין על ידי אחד המעתיקים של כתב היד. בהנחה פשוטה שמדובר על חורבן הבית השני, אזי הדרשה היא משנת 845 והמעתיק העתיק את הדרשה בשנת 1219. תארוך זה, המשולב בגוף הדרשה, מלמד גם על סגנונה ותוכנה. הדרשן מדבר בגוף שלישי וכאילו ברחוק זמן ומרום: "אמרו לו ישראל: רבש"ע וכו' " ובעצם הוא מדבר על עצמו ובני דורו המייחלים ומצפים לישועה.

⁹ איך באמת זה יקרה? איך נגיע מידי שבת בשבתו ומידי חודש בחודשו (ראה אבן עזרא לעיל) לירושלים?

¹⁰ אין מקשים על המדרש, בפרט לא על מדרשי אחרית הימים, אך נראה שהדרשן הסתבך קצת בענייני מקום. הוא פותח בבעיה איך כל האנושות תיכנס בירושלים ופותר אותה ע"י כך שכל ארץ ישראל היא ירושלים וכל העולם הוא ארץ ישראל. אז מה הבעיה להגיע לירושלים? למה הוא ממשיך בשאלה: היאך הם באים? אפשר ששתי דרשות חברו לכאן. הראשונה, מציעה פתרון של הרחבת המקום שנקרא "ירושלים" והשנייה מציעה פתרון של קירוב המקום ע"י "קפיצת הדרך" (סמל לקפיצה רוחנית?) ועדיין ירושלים היא ירושלים. ולשיטה השנייה, היאך ייכנסו כולם? התשובה: "לא אמר אדם צר לי המקום שאלין בירושלים" (אבות ה ה). וכן הוא בקהלת רבה א ח: "והים איננו מלא, וירושלים אינה מתמלאת לעולם, דתנינן: עומדין צפופים ומשתחויים רווחים".

¹¹ מה השאלה, מה הבעיה? לפי התשובה שלהלן, נראה שהדרשן לא מבין איך עתיד לקרות הפלא של העליה לירושלים בעננים (מטוסים?) כאשר היום הוא גם ראש חודש וגם שבת, הרי עבור כל אחד מהם לחוד פלא זה קורה, אז כעת יקרה פלא אחד עבור שניהם? הרי "אין מערבין שמחה בשמחה" (מועד קטן ט ע"א) ו"אין עושין מצוות חבילות חבילות" (ברכות מט ע"א). ואם כך גם אין מטיסים עבים של ראש חודש עם עבים של שבת ואין משדכין עליה לירושלים בגין שבת עם עליה לירושלים בגין ראש חודש.

¹² ולא אתפרש מי הם העבים של שבת ומי הם של ראש חודש. האם של בוקר הם שבת ומנחה של ראש חודש, או שמא ההפך. נשמח לקבל הצעות.

¹³ חזרנו לדגש שהמדרש רואה בכך שבפסוק כתוב "כל בשר". מי שמישים עצמו כבשר, מי שעוצם עיניו מראות ברע וכו'. הביטוי "כל בשר" אינו נדיר בתנ"ך. ראה אותו במיוחד בפרשת המבול פעמים רבות וכן בתיאור מעמד הר סיני בספר דברים (ה כב) והרבה נבביאים ובכתובים.